

Gyventojų repatriacija iš Lietuvos į Lenkiją 1944–1947 m.: turto ir materialinių vertybių išsigabenimo klausimai

VITALIJA STRAVINSKIENĖ

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

El. paštas: stravinskiene@istorija.lt

Straipsnyje nagrinėjama 1944–1947 m. repatriacijos iš Lietuvos į Lenkiją metu sprendžiama turto ir materialinių vertybių išvežimo problema, abiejų pusių atstovų pozicijos tuo klausimu, Lietuvoje palikto turto statistinė išraiška ir piniginė vertė, aptariami SSSR ir LLR derybų dėl tarpusavio atsiskaitymų už repatriaciją rezultatai.

Raktažodžiai: repatriacija, materialinės vertybės, tarpvalstybiniai atsiskaitymai

IVADAS

Antrojo pasaulinio karo pabaigoje ir pirmaisiais pokario metais vykusį gyventojų repatriaciją¹ iš Lietuvos į Lenkiją buvo sudėtinga. Be bendro pobūdžio sunkumų (persikėlimo organizavimo, norinčiųjų išvykti registracijos, transporto stokos ir kt.), prisidėjo ir ekonominės-socialinės aplinkybės, dėl kurių dalis asmenų, norėjusių persikelti į Lenkiją, buvo priversti pasilikti Lietuvoje.

Repatriacija vyko remiantis LSSR vyriausybės ir Lenkijos tautinio išsivadavimo komiteto (LTIK) 1944 m. rugsėjo 22 d. susitarimu dėl repatriacijos, kuris reguliavo ir materialinių vertybių klausimus (kokį turtą ir jo kiekį galima išsivežti, kaip turėjo būti kompensuojama už Lietuvoje paliktą nekilnojamąjį ir kitą turtą, kokios taikomos lengvatos ir kt.). Prie repatriacijos procese iškilusių ginčytinų klausimų galima priskirti ir paliekamo turto vertės bei apimties nustatymo problemą. Galutinai tuo klausimu susitarta SSSR ir Lenkijos atstovų derybose praėjus keleriems metams nuo gyventojų repatriacijos pabaigos.

Straipsnio tikslas – atskleisti Lenkijos ir Lietuvos atstovų pozicijas dėl materialinių vertybių išvežimo, aptarti, kiek buvo palikta ir išsivežta turto, nustatyti jo piniginę vertę, derybų dėl paliekamo turto rezultatus. Kultūrinių vertybių išvežimo problematikai autorė skyrė atskirą straipsnį², todėl šiame jį tik šiek tiek paliečiama bendrame temos kontekste.

Straipsnio chronologinės ribos sutampa su repatriacijos proceso ribomis: 1944 m. rudenį pasirašius susitarimą dėl buvusių Lenkijos piliečių lenkų ir žydų, taip pat lietuvių iš Lenkijos repatriavimo, tų pačių metų pabaigoje iš Lietuvos išvyko pirmieji asmenys. 1947 m. išvykus paskutiniam transportui į Lenkiją, buvo likviduotos repatriaciją vykdžiusios įstaigos.

¹ Oficialiuose to meto dokumentuose buvo naudota „evakuacijos“ definicija, tačiau ji neatspindi vykusio proceso. Straipsnyje ji keičiama į tikslesnį „repatriacijos“ terminą.

² V. Stravinskienė, Lenkų išvykimas iš Vilniaus 1944–1947 m.: kultūrinių vertybių klausimas, *Lietuvos istorijos metraštis*. 2006, 2, Vilnius, 2007, p. 137–154.

Lietuvos istoriografijoje nagrinėjama tema darbų nedaug. Sovietmečiu ši problematika nebuvo tiriama. Tik 1989 m. pasirodė pirmasis straipsnis apie repatriaciją į Lenkiją 1944–1946 m., kuriame trumpai apibūdinta ir repatriantų palikto turto statistinė išraiška³. G. Surgailio duomenimis, Lietuvoje buvo palikta materialinių vertybių daugiau kaip už 92 mln. rublių, daugiausia nekilnojamojo turto⁴. Lietuvos archyvinės medžiagos pagrindu 1992 m. buvo paskelbti istorikės Nastazijos Kairiūkštytės straipsniai⁵, kuriuose apžvelgta dėl gyventojų persikėlimo į Lenkiją 1944–1947 m. iškilusi materialinių vertybių problema. Autorė atskleidė palikto ir išsivežto turto (taip pat ir kultūrinių vertybių), tarpvalstybinių atsiskaitymų už paliktas materialines vertybes klausimus. Tačiau išsamiau susipažinus su išlikusia Lietuvos ir Lenkijos archyvine medžiaga būtina kai ką patikslinti ir papildyti. Iš Lenkijos archyvinės medžiagos matyti, kad repatriacijos reikalus koordinavę Lenkijos atstovai prie svarbiausių klausimų priskyrė ir materialinių vertybių išsigabenimą.

Lenkijos tyrėjų darbuose nagrinėjama problematika taip pat nesulaukė išsamesnės analizės. Nuodugniausiai repatriacijos iš Lietuvos į Lenkiją 1944–1947 m. procesas atskleistas Alicijos Paczoskos monografijoje⁶. Joje aptariamas ir turto klausimas, daug dėmesio skirta kultūrinėms vertybėms ir jų išvežimo problemai. Autorės tvirtinimu, lietuvių pusė trukdė ir ribojo lenkų pastangas išsivežti kuo daugiau materialinių vertybių, ypač baldų⁷. Galima priartinti A. Paczoskos teiginiui, kad kiekviena pusė paisė savo šalies interesų. Tačiau reikėtų pažymėti, kad LSSR vyriausiasis atstovas repatriacijai Albertas Knyva nedarė specialių kliūčių turtui išsivežti, tiesiog jis LSSR partinės administracinės vadovybės nurodymu preciziškai laikėsi repatriacinio susitarimo sąlygų. Viena jų buvo draudimas išsivežti baldus.

Pagrindinė straipsnio šaltinių bazė – Lietuvos ir Lenkijos archyvuose saugoma medžiaga. Lietuvos centriniam valstybės archyve (LCVA) sukaupia LSSR vyriausybės vyriausiojo atstovo repatriacijai LSSR teritorijoje įstaigos dokumentacija. Būtent ši institucija organizavo ir vykdė buvusių Lenkijos piliečių lenkų ir žydų persikėlimo akciją, koordinavo kitus su ja susijusius klausimus. Vienas iš sudėtingesnių ir sunkesnių įstaigos darbų buvo paliekamo turto įvertinimas ir įkainojimas, už juos buvo atsakingas vienas iš jos skyrių. Į skyriaus funkcijas įėjo ir šio darbo suderinimas su Lenkijos pusės atstovais, dokumentų tarpvalstybiniam atsiskaitymui parengimas. Reikia pažymėti, kad pastarasis uždavinys nebuvo įvykdytas, ir po 1947 m. šį darbą tęsė LSSR užsienio reikalų ministerija. Dokumentai, taip pat saugomi LCVA (f. R-1019), atskleidžia 1951–1952 m. SSSR ir LLR derybų dėl atsiskaitymų už gyventojų repatriaciją į ir iš Lenkijos eigą ir rezultatus, LSSR atstovų poziciją derybose ir kt. Pažymėtina, kad dėl apmokėjimo už Lietuvoje paliekamą turtą LSSR ir Lenkijos atstovų pozicijos išsiskyrė. Pirmieji savo poziciją argumentavo tuo, kad turtas, aprašytas tik Lenkijos atstovų pasirašytuose aktuose ar dvipusiuose aktuose, bet nepagrįstas nuosavybės teisės įrodančiais dokumentais, negali būti tarpvalstybinio atsiskaitymo objektu. Lenkijos atstovai įrodinėjo, kad minėtas turtas liko Lietuvoje, nors galbūt kai kurie išvykę asmenys tebebuvo jo valdytojai. SSSR vadovybė laikėsi vidurio pozicijos: iš dalies palaikė Lenkijos pretenzijas dėl dvišaliuose aktuose aprašyto turto (įvertintas 22 mln. rublių), tačiau į tarp-

³ G. Surgailis, Lietuva ir Lenkija: pokario emigracijos problemos, *Komunistas*, 1989, Nr. 10, p. 71–77.

⁴ *Ibid.*, p. 76.

⁵ N. Kairiūkštytė, Turto klausimai pirmosios gyventojų repatriacijos iš Lietuvos SSR į Lenkiją metais (1945–1946), *Lituanistica*, 1992, Nr. 3, p. 11–21; N. Kairiūkštytė, Lenkų repatriacija iš Lietuvos 1944–1947 m., *Rytų Lietuva*, Vilnius, 1992, p. 124–141.

⁶ A. Paczoska, *Dzieci Jalty. Exodus ludności polskiej z Wileńszczyzny w latach 1944–1947*, Toruń, 2003.

⁷ *Ibid.*, s. 104–105.

valstybinį atsiskaitymą neįtraukė vienpusiuose aktuose aprašyto turto (Lenkijos atstovų skaičiavimu, jo vertė 35 mln. rublių, vėliau ji sumažinta iki 10 mln. rublių).

Lietuvos ypatingajame archyve (LYA) saugomi dokumentai yra vertingi atskleidžiant lenkų požiūrį į repatriaciją ir su ja susijusius klausimus. Repatriaciją stebėjo ir kontroliavo LSSR NKVD-NKGB. Iš susirašinėjimo tarp anksčiau išvykusių asmenų ir dar tik besirengusių išvykti galima teigti, kad repatriaciją koordinuojančios įstaigos neužtikrino griežtos kontrolės, išvykstantys asmenys buvo orientuojami išsivežti kuo daugiau materialinių vertybių.

Reikšminga medžiaga nagrinėjamai temai sukaupta Lenkijos Naujųjų aktų archyve (NAA). Susipažinus su Lenkijos repatriacinės tarnybos, Lenkijos tautinio išsivadavimo komiteto (vėliau – Laikinosios vyriausybės) vyriausiojo įgaliotinio repatriacijai iš LSSR teritorijos įstaigos fondų dokumentacija galima teigti, kad Lenkijos vadovybė buvo suinteresuota, kad iš SSSR (tarp jų ir LSSR) atvykstantys asmenys atsigabentų kuo daugiau materialinių vertybių. Tai suprantama, nes Lenkija dėl Antrojo pasaulinio karo patyrė didžiulių ekonominių nuostolių, kuriuos tokiu būdu iš dalies siekė kompensuoti. Persikėlimą organizavę jos atstovai stengėsi tam sudaryti kuo palankesnes sąlygas.

LENKIJOS IR LIETUVOS SSR ATSTOVŲ POZICIJOS DĖL MATERIALINIŲ VERTYBIŲ IŠSIGABENIMO

1944 m. rugsėjo 22 d. susitarimo dėl repatriacijos trečiajame straipsnyje asmenims, norintiems persikelti į Lenkiją, buvo numatytos lengvatos, nustatytos leidžiamo ir draudžiamo išsivežti turto kategorijos, jo kiekis, paliekamo turto perdavimo mechanizmas. Su savimi buvo leidžiama išsivežti drabužių, avalynės, baltinių, patalynės, maisto produktų, namų apyvokos daiktų, žemės ūkio inventoriaus, pakinktų ir kitų ūkio reikmenų, iš viso iki 2 tonų vienai šeimai, taip pat ūkiui priklausančius gyvulius ir paukščius⁸. Susitarime taip pat buvo numatyta, kad specialių profesijų asmenys (amatininkai, mokslininkai, gydytojai ir kt.) gali pasiimti jų profesinei veiklai būtiną įrangą. Pažymėtina, kad tokį patį kiekį turto ir daiktus buvo leidžiama pasiimti iš Baltarusijos ir Ukrainos repatrijuojantiems asmenims.

Paliekamo turto aprašymo ir įvertinimo tvarką, jos realizavimą, tarpusavio atsiskaitymo dokumentacijos ir kt. klausimus sprendė abiejų pusių repatriacijos darbą koordinavusių įstaigų darbuotojai. Tokie skyriai Lietuvoje pradėjo veikti 1945 m. pradžioje.

Repatriacijos pradžioje materialinių vertybių klausimai nekėlė didesnių nesutarimų. Iš dalies tai lėmė objektyvūs veiksniai. Tuo metu LSSR vyriausiojo atstovo repatriacijai LSSR teritorijoje įstaiga tik kūrėsi, reikėjo ieškoti darbuotojų, tuo pat metu vykdyti norinčiųjų išvykti registraciją, kuri jau porą mėnesių vėlavo, organizuoti patį išvykimą ir kt. Didelė dalis gyventojų nenorėjo išvykti, todėl suprantama, kad mažiau dėmesio buvo skiriama išsivežamo turto kiekiui ir sudėčiai nustatyti ar dokumentaliai nuosavybės teisėms pagrįsti. Tačiau palaiapsniui sovietinės pusės pozicija griežtėjo. VKP(b) CK biuras Lietuvoje kritikavo LKP(b) CK ir Liaudies komisarų tarybą (LKT): esą repatriacijos procesas nekontroliuojamas, jis vyksta per lėtai ir kt. Buvo nurodyta imtis skubių priemonių padėčiai pagerinti⁹. Viena iš tokių priemonių buvo LSSR vyriausiojo atstovo repatriacijai pakeitimas. Vietoj LSSR vyriausybės vyriausiojo atstovo Vaclovo Mickevičiaus 1945 m. vasario 9 d. paskirtas Albertas Knyva, kuris buvo daug griežtesnis, nenuolaidžiavo Lenkijos pusės įgaliotiniui¹⁰.

⁸ Susitarimas tarp Lietuvos tarybų socialistinės respublikos ir Lenkijos tautinio išsivadavimo komiteto dėl lietuvių evakuacijos iš Lenkijos teritorijos ir Lenkijos piliečių evakuacijos iš LSSR teritorijos, *Lenkijos ir Lietuvos santykiai 1917–1994*, Vilnius, 1998, p. 163–164.

⁹ VKP(b) CK biuro Lietuvoje 1945 01 24 nutarimas, *LYA*, f. K-8, ap. 3, b. 2, l. 36–42.

¹⁰ LSSR LKT 1945 02 09 nutarimas Nr. 79, *LCVA*, f. R-841, ap. 1, b. 10, l. 42.

Be to, vykdant minėtą nutarimą, buvo išskelti griežtesni reikalavimai norintiems išvykti asmenims. LSSR vyriausiasis atstovas įstaigos darbuotojams nurodė, kad turto aprašymą galima sudaryti tik tiems asmenims, kurie dokumentais įrodys turį teisę išvykti, t. y. lenkų ir žydų tautybės asmenims, kurie iki 1939 m. rugsėjo 17 d. turėjo Lenkijos pilietybę ir kurie įrodydavo nuosavybės teisę į norimą aprašyti turtą. Kita vertus, reikalavimas dokumentais įrodyti nuosavybės teises į turtą atsirado ir dėl to, kad pasitaikė atvejų, kai norintys repatrijuoti kaip savo nuosavybę deklarudavo jiems nepriklausantį turtą. Antai 1945 m. viduryje LSSR teisingumo liaudies komisaras dėl padirbtų nuosavybės dokumentų gausos nurodė notarams iš lenkų reikalauti papildomų dokumentų nuosavybei įrodyti¹¹. Taip pat buvo atvejų, kad norėdami pasiimti daugiau materialinių vertybių, negu susitarime leista, šeimų nariai registruodavosi skirtinguose repatriacinuose rajonuose (nors vykdavo į tą pačią vietą Lenkijoje)¹².

Lenkijos vyriausybės vyriausiasis įgaliotinis repatriacijai iš LSSR teritorijos instrukcijoje nurodė, kad nuosavybės teises į nekilnojamąjį turtą (ir kitas materialines vertybes) pagrindžiančių dokumentų nebuvimas neturėjo būti kliūtis sudarant turto aprašymą, kuriame buvo nurodoma turto paskirtis, jo kiekis, piniginė vertė. Reikia pažymėti, kad Lenkijos vadovybė siekė, kad kuo daugiau žmonių atvyktų į Lenkiją, todėl savo įgaliotiniui Lietuvoje nurodė nedaryti jokių kliūčių.

Dėl skirtingo abiejų pusių atstovų repatriacinio susitarimo interpretavimo palaipsniui iškilo nemažų nesutarimų ir materialinių vertybių klausimu. Lenkijos vyriausiasis įgaliotinis Stanisławas Ochotskis vadovybei į Varšuvą rašė, kad lietuvių pusė pažeidinėja susitarimo 3-įjį straipsnį, kuriame numatytos lengvatos išvykstantiesiems. Anot jo, lengvatos (natūrinių pristatymų, piniginių ir draudimo mokesčių likučių nurašymas) turėjo būti taikomos nuo užsiregistravimo išvykti į Lenkiją datos. LSSR vyriausybės atstovas šį straipsnį interpretavo kitaip. Jo supratimu, lengvatos turi būti taikomos tik tada, kai asmuo užsiregistruoja į konkretų transportą, išvykstantį į Lenkiją. Tokią nuomonę jis grindė tuo, kad nuo užsiregistravimo iki išvykimo praeidavo nemažai laiko, per kurį užsiregistravę asmenys toliau vertėsi ūkine veikla. Todėl taikant lengvatas nuo registracijos pradžios ketinantys išvykti žmonės atsidurtų privilegijuotoje padėtyje. Tokiai pozicijai, matyt, įtakos turėjo LSSR finansų liaudies komisariato nuostata, kad mokesčių likučius galima nurašyti tik po piliečio išvykimo, bet ne užsiregistravimo dieną¹³. Ši nuostata buvo įtvirtinta LSSR ir Lenkijos atstovų 1945 m. gruodžio 10 d. Varšuvoje pasirašytame papildomame protokole dėl repatriacinės sutarties pratęsimo¹⁴.

Vietinių kompartijos ir administracinės valdžios pareigūnų supratimu, išvykti buvo galima tik visiškai atlikus privalomus pristatymus ir visas kitas prievoles valstybei (pvz., iškirtus nustatytą kiekį kubinių metrų miško ir pan.), sumokėjus visus mokesčius, todėl LKP(b) CK nurodė vyriausiajam atstovui A. Knyvai atšaukti savo sprendimą dėl mokesčių likučių nurašymo lenkų ūkininkams¹⁵. Apskritai reikia pažymėti, kad kai kurie vietiniai kompartijos

¹¹ LSSR teisingumo liaudies komisariato notariato skyriaus viršininko 1945 07 09 raštas LSSR vyriausybės vyriausiajam atstovui, *ibid.*, ap. 4, b. 111, l. 273.

¹² Švenčionėlių rajono atstovo 1945 03 02 raštas LSSR vyriausybės vyriausiajam atstovui repatriacijai LSSR teritorijoje, *ibid.*, ap. 1, b. 25, l. 2.

¹³ LSSR finansų liaudies komisaro A. Drobnio 1945 02 08 raštas LSSR vyriausybės vyriausiajam atstovui repatriacijai, *ibid.*, ap. 4, b. 111, l. 274.

¹⁴ 1945 12 10 papildomas protokolas prie 1944 metų rugsėjo 22 d. susitarimo tarp LSSR ir Lenkijos dėl lietuvių repatriacijos iš Lenkijos ir lenkų iš LSSR, *ibid.*, f. R-1019, ap. 3, b. 2, l. 49.

¹⁵ LSSR vyriausybės vyriausiojo atstovo repatriacijai LSSR teritorijoje A. Knyvos 1946 06 14 raštas LKP(b) CK sekretoriui A. Sniečkui, *LVA: LKP dokumentų saugykla*, f. 1771, ap. 9, b. 279, l. 19.

pareigūnai nepalankiai vertino visą repatriacijos akciją ir dėl ekonominių-ūkinių motyvų stabdė ją neišduodami reikiamų pažymų išvykti, nepriimdami paliekamo turto ar ignoruodami LSSR vyriausiojo atstovo A. Knyvos nurodymus¹⁶. Tai ypač pasakytina apie Vilniaus apskrities Riešės, Nemenčinės ir kitų valsčių sovietinę valdžią, kurios atstovai daugiausia buvo atvykėliai iš kitų SSSR respublikų. Esant tokiai pozicijai, dalis kaimo gyventojų lenkų neišvyko. Galima daryti prielaidą, kad apskrities aukščiausia kompartijos vadovybė buvo nurodžiusi pristabdyti lenkų išvykimą. LSSR vyriausiasis atstovas repatriacijai A. Knyva netoleravo minėtos praktikos ir tiesiogiai bei per savo darbuotojus įspėdavo, kad netrukdytų. Dalis jo darbuotojų, atsižvelgdami į kai kurių ketinusių išvykti žmonių materialinę padėtį ir šeimų sudėtį, išleisdavo į Lenkiją neatlikus visų privalomų pristatymų. Antai Pabradės rajono atstovas išleido kai kurias gausias, materialiai sunkiai besiverčiusias šeimas, nors šios nebuvo įvykdžiusios privalomų pristatymų¹⁷.

Kitas nesutarimų objektas buvo kilnojamas turtas – daugiausia baldai. Lenkijos vyriausiasis įgaliotinis juos priskyrė prie „namų apyvokos daiktų“¹⁸, kuriuos buvo galima išsivežti be jokių leidimų. LSSR vyriausiasis atstovas repatriacijai A. Knyva laikėsi kitokios nuomonės. Be atskiro leidimo vienai 1–3 narių šeimai buvo leidžiama išsivežti 1–2 lovas su čiužiniais, 2–3 kėdes, staliuką, 4–6 asmenų šeimai – 2–3 lovas, 1 spintą, 4 kėdes, 1 stalą, 7–10 asmenų šeimai – 4–6 lovas, 6 kėdes, 1 spintą, stalą, virtuvinę spintelę¹⁹. Reikia pažymėti, kad Lenkijos vyriausiojo įgaliotinio įstaigos vadovybė kvestionavo draudimą išvežti baldus ir kaltino Lietuvos pusės atstovą dirbtinėmis kliūtėmis. 1945 m. viduryje Lenkijos vyriausiojo įgaliotinio repatriacijai LSSR pavaduotoja Marija Fedecká VKP(b) CK skundėsi, kad lietuvių pusės atstovai neleidžia išvežti baldų, tuo pažeisdami susitarimo 3-įjį straipsnį, kurį, anot jos, reikia interpretuoti taip: baldų nedraudžiama išvežti, jeigu jie neužima daug vietos (pvz., būna išardyti). Ji argumentavo, kad draudimas išvežti baldus buvo numatytas tik dėl karo meto sukeltų sunkumų, o jam pasibaigus, negali būti taikomi jokie apribojimai²⁰. Tačiau jos kreipimasis pozityvių rezultatų nedavė.

Nesutariama ir dėl leidžiamo išsivežti turto bendro kiekio. Susitarime buvo numatyta, kad viena šeima gali išsivežti iki 2 tonų daiktų. Į šį kiekį nebuvo įskaičiuoti gyvuliai ir žemės ūkio inventorius. Lenkijos įgaliotinis siekė, kad tokia pati nuostata būtų taikoma specialių profesijų asmenims, tačiau su tuo nesutiko vyriausiasis LSSR atstovas²¹. S. Ochotskis prašė Lenkijos ambasadoriaus Maskvoje tuo klausimu kreiptis į SSSR vyriausybę. Palankesnes turto išsivežimo sąlygas Lenkijos atstovai bandė išsiderėti 1945 m. gruodžio mėnesio derybose Varšuvoje su LSSR (realiai – SSSR) dėl repatriacinės sutarties pratęsimo. Jie siekė, kad

¹⁶ V. Stravinskienė, Lenkai Lietuvoje. 1944 m. antroji pusė–1946 metai: tarp pasirinkimo likti ar išvykti į Lenkiją?, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2004, 2, Vilnius, 2005, p. 130; 1946 06 13 Vilniaus apskrities LKP(b) komiteto sekretoriaus Fedorenko raštas LKP(b) CK sekretoriui A. Sniečkui, *LYA: LKP dokumentų saugykla*, f. 1771, ap. 9, b. 279, l. 12.

¹⁷ Pabradės rajono atstovo 1946 05 12 raštas LSSR vyriausybės vyriausiajam atstovui repatriacijai LSSR teritorijoje, *LCVA*, R-841, ap. 1, b. 31, l. 22.

¹⁸ Lenkijos laikinosios vyriausybės vyriausiojo įgaliotinio repatriacijai iš LSSR 1945 04 12 raštas Lenkijos ambasadoriui Maskvoje, *NAA*, f. Lenkijos vyriausybės generalinio įgaliotinio repatriacijai Varšuvoje, b. 3, l. 182.

¹⁹ Be atskiro leidimo į Lenkiją leidžiamų išsivežti baldų sąrašas, *LCVA*, f. R-841, ap. 7, b. 32, l. 14.

²⁰ M. Fedeckos 1945 06 04 raštas VKP(b) CK, *NAA*, f. Lenkijos vyriausybės vyriausiojo įgaliotinio repatriacijai iš LSSR, b. 48, l. 23.

²¹ Lenkijos laikinosios vyriausybės vyriausiojo įgaliotinio repatriacijai iš LSSR 1945 04 12 raštas Lenkijos ambasadoriui Maskvoje, *ibid.*, f. Lenkijos vyriausybės generalinio įgaliotinio repatriacijai Varšuvoje, b. 3, l. 184.

nebūtų ribojamas išvežamų daiktų kiekis, kėlė klausimą dėl nuosavybės teisių pripažinimo neturint dokumentų ir kt.²², tačiau teigiamų rezultatų nebuvo pasiekta.

Abi pusės laikėsi skirtingų pozicijų ir dėl nuosavybės teisių į paliekamą nekilnojamąjį turtą įrodymo. Lenkijos vyriausiojo įgaliotinio supratimu, nuosavybės teisei pagrįsti visiškai pakako fakto, kad asmuo valdė paliekamą turtą²³. LSSR vyriausiasis atstovas A. Knyva reikalavo dokumentais pagrįsti nuosavybės teisę. Tokiais dokumentais buvo hipotekinių knygų išrašai, pirkimo ir pardavimo, dovanojimo aktai, teismo sprendimai apie suteiktą teisę valdyti turtą, žemės reformos įstaigų išduoti nuosavybės aktai. Kaimo vietovėse, neturint minėtų dokumentų, užteko vietos vykdomųjų komitetų pažymų, patvirtinančių nuosavybės teisę į paliekamą turtą²⁴.

IŠ LIETUVOS IŠSIGABENTAS TURTAS

Išvykstantys į Lenkiją asmenys galėjo pasiimti susitarime numatytus ir repatriaciniuose lapuose įrašytus daiktus. Daugiausia tai buvo namų apyvokos ir asmeniniai daiktai (drabužiai, patalynė, indai ir kt.). Dar iki masiškai atvykstant į Lenkiją gyventojams iš Ukrainos, Baltarusijos ir Lietuvos, Lenkijos vadovybė kreipėsi į SSSR vadovybę prašydama bent minimaliai juos aprūpinti gyvu ir negyvu inventoriumi, kadangi „čia beveik nieko neliko“²⁵. Tokį kreipimąsi, matyt, lėmė pirmųjų iš Vakarų Ukrainos atvykusių asmenų ypač sudėtinga materialinė padėtis.

Dėl leidimo išsivežti baldus, sukauptas kultūros vertybes, bibliotekas besirengiantys repatrijuoti asmenys kreipėsi į LSSR vyriausybės vyriausiojo atstovo repatriacijai įstaigą. Iš pradžių daugumos besikreipiančiųjų prašymai buvo patenkinti, tik kai kurie mažesniu mastu (pvz., sumažinus leidžiamų išsivežti baldų kiekį). Taip pat buvo leista išsivežti ir antikvarinius baldus²⁶. Tačiau ne visi tokie prašymai buvo patenkinti. Laiku nepasinaudojus suteiktu leidimu, pakartotinai leidimai nebuvo išduodami.

Kultūros vertybių išvežimu rūpinosi Lenkijos vyriausiojo įgaliotinio įstaigoje veikęs Kultūros skyrius, daugiausia dėmesio skyręs muziejinėms ir archyvinėms vertybėms, knygoms. 1945–1947 m. į Lenkiją buvo išsiųsta 17 transporto priemonių su muziejinėmis vertybėmis, archyviniais šaltiniais, knygomis ir antikvariniais baldais²⁷.

Lenkijos vyriausiasis įgaliotinis buvo įpareigojęs savo darbuotojus informuoti besirengiančius išvykti žmones, kad šie neparduotų repatriaciniuose lapuose įrašytų daiktų. Juos visus buvo galima išsivežti. Likusius daiktus, įrašius į paliekamo turto aprašymą, buvo galima palikti, parduoti ar kam nors padovanoti, tačiau dėl didelės pasiūlos parduodamų daiktų kaina buvo nedidelė.

Į Lenkiją išvyko labai skirtingos socialinės, materialinės padėties asmenys. Kai kurie iš jų turėjo labai mažai turto. Tokie žmonės vadinti „lagamininiais“, nes į Lenkiją asmeninėmis lėšomis išvyko su keliais lagaminiais daiktų. Jų buvo keli tūkstančiai²⁸. Kitų žmonių

²² Lenkijos atstovų iškelti ginčytini klausimai per derybas dėl repatriacijos pratęsimo, *ibid.*, b. 23, l. 107.

²³ Lenkijos vyriausiojo įgaliotinio instrukcija sutarčiai vykdyti, *ibid.*, f. Lenkijos vyriausybės vyriausiojo įgaliotinio repatriacijai iš LSSR, b. 2, l. 2–3.

²⁴ Instrukcija paliktam turtui aprašyti ir įkainoti, *ibid.*, b. 112, l. nenumeruoti.

²⁵ B. Bieruto laiškas Stalinui, be datos (turėtų būti 1945 m. I ketvirtis – V. S.), *ibid.*, f. Lenkijos vyriausybės generalinio įgaliotinio repatriacijai Varšuvoje, b. 3, l. 224–225.

²⁶ 1945 06 06 leidimas Vladimirui Korsakui išsivežti baldus, LCVA, f. R-841, ap. 1, b. 46, l. 390.

²⁷ V. Stravinskienė, Lenkų išvykimas iš Vilniaus 1944–1947 m.: kultūrinių vertybių klausimas, p. 139.

²⁸ LSSR vyriausybės vyriausiojo atstovo repatriacijai LSSR teritorijoje A. Knyvos ataskaitinis pranešimas dėl repatriacijos į Lenkiją, be datos, LCVA, ap. 10, b. 27, l. 121.

materialinė padėtis buvo geresnė, buvo ir labai turtingų. Antai vieno medicinos profesoriaus šeima prašė net dviejų vagonų daiktams susikrauti²⁹. Apskritai Vilniaus universiteto profesūrai buvo sudarytos išskirtinės sąlygos. Tuo pasirūpinti Lenkijos vyriausiąjį įgaliotinį įpareigojo jo vadovybė Varšuvoje, nurodžiusi, kad reikia pervežti visas jų bibliotekas, kitus vertingus daiktus³⁰.

Turintys giminių ar pažįstamų Lenkijoje sulaukdavo patarimų, ką vertėtų atsigabenti į Lenkiją. Antai vienai šeimai buvo patariama atsivežti drabužių, nes Lenkijoje jie labai brangūs, taip pat patarta atsivežti kuo daugiau audinių³¹.

Ukininkai daugiausia išsivežė žemės ūkio padargus, gyvulius. Iš Lietuvos į Lenkiją buvo išgabenti 51284 gyvuliai: 8349 arkliai, 16678 karvės, 12672 kiaulės, 13586 avys ir ožkos³². Lenkų tyrėjų duomenimis, į Lenkiją buvo atvežti 51544 gyvuliai³³. Kadangi kai kurie asmenys į Lenkiją išvyko tik su Lenkijos vyriausybės vyriausiojo įgaliotinio žinia, jų išsivežto turto statistinė išraiška lietuvių pusės dokumentuose neatsispindėjo. Tad šie duomenys atrodytų patikimesni.

Vietos sovietinė valdžia ribojo gyvulių išvežimą: leido išsivežti jų tiek, kiek buvo įrašyta valsčių knygoje, nes besiruošiantys išvažiuoti į Lenkiją asmenys prisipirko gyvulių. Tą daryti juos skatino anksčiau į Lenkiją išvykę žmonės, kurie laiškuose informavo, kad Lenkijoje pragyvenimas labai brangus, todėl patarė atsivežti visus gyvulius ir apskritai viską, ką turi³⁴. Palyginimui: geras arklys kainavo 35 tūkst. zlotų, karvė – 18 tūkst., o darbininko atlyginimas siekė 1 tūkst. zlotų³⁵. Kiti asmenys patarė prisipirkti kuo daugiau gyvulių, nes Lietuvoje jie buvo kur kas pigesni negu Lenkijoje³⁶.

LIETUVOJE PALIKTAS TURTAS

Pagal susitarimą už paliktą nekilnojamąjį ir kilnojamąjį turtą Lietuvoje turėjo būti kompensuojama tokios pačios vertės turtu naujoje gyvenamoje vietoje Lenkijoje. Paliekamam turtui buvo sudaromas aprašymas ir jo įvertinimo aktas. Pagal šiuos dokumentus Lenkijoje buvo teikiamos kompensacijos. Turto aprašymus sudarydavo LSSR ir Lenkijos repatriacinių įstaigų atstovai. Pirmieji turto aprašymai buvo išduoti 1945 m. vasario mėnesį. Šio mėnesio viduryje LSSR LKT patvirtino paliekamo turto kainininką. Brangiausiai buvo įvertinti miestų mūriniai namai su centriniu šildymu – 1 m³ kaina siekė 84 rub., tokių pačių namų su krosnimis – 76 rub. Prie miestų priskirti nedideli valsčių centrai, pvz., Rūdiškės, Dieveniškės, Maišiagala, Kaltanėnai ir kt. Kaimuose namai įkainoti pigiau: rąstinio namo čerpių ar skardos stogu 1 m³ įvertintas 35 rub., skiedrų stogu – 33 rub., šiaudiniu sto-

²⁹ Lenkijos vyriausybės vyriausiojo įgaliotinio repatriacijai iš LSSR J. Urniažo 1945 07 27 pažymėjimas, *ibid.*, ap. 1, b. 63, l. 124.

³⁰ Lenkijos vyriausybės generalinio įgaliotinio repatriacijai Varšuvoje 1945 01 31 raštas Lenkijos vyriausiajam įgaliotiniui repatriacijai iš LSSR S. Ochotskiui, NAA, f. Lenkijos vyriausybės vyriausiojo įgaliotinio repatriacijai iš LSSR, b. 28, l. 27.

³¹ LSSR valstybės saugumo liaudies komisaro Guzevičiaus 1945 07 10 specialus pranešimas LKP(b) CK sekretoriui A. Sniečkui, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 10, l. 215.

³² 1948 05 raštas LSSR ministrų tarybos pirmininkui Gedvilui, LCVA, f. R-841, ap. 10, b. 27, l. 104.

³³ A. Paczoska, *op. cit.*, s. 100.

³⁴ LSSR valstybės saugumo liaudies komisaro pavaduotojo Martavičiaus 1946 03 18 specialus pranešimas, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 25, l. 100–101.

³⁵ LSSR valstybės saugumo liaudies komisaro pavaduotojo Martavičiaus 1946 04 29 specialus pranešimas, *ibid.*, l. 118.

³⁶ LSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojo Martavičiaus ir MGB V skyriaus viršininko Makarovo 1946 06 25 specialus pranešimas, *ibid.*, l. 192.

gu – 32 rubliais³⁷. Dar buvo atsižvelgiama į vadinamąją amortizaciją, kuri siekė nuo 10 iki 80 proc.: labiausiai galėjo būti nuvertinami statiniai, pastatyti prieš 40 ir daugiau metų. Reikia pažymėti, kad gana nekonkrečiai apibrėžtas trobesių susidėvėjimo lygis sudarė sąlygas skirtingai interpretacijai. Antai 5–10 metų senumo mūriniams gyvenamajam namui taikytas 0–10 proc. susidėvėjimas, 10–25 metų – 10–20 proc., 25–40 metų – 30–50 procentų³⁸. Tuo metu dėl abiejų pusių atstovų piktnaudžiavimo tarnybine padėtimi kai kuriuose aprašymuose paliekamas turtas buvo gerokai pervertintas. Antai 1945 m. birželio pradžioje abiejų pusių įkainojimo skyrių darbuotojai vieno asmens ūkį pervertino daugiau kaip 2 tūkst. rublių. Šumsko repatriaciniame rajone pasitaikė baldų pervertinimo atvejų³⁹. Tačiau kartais turtas buvo įvertintas mažesne negu reali kaina, pvz., Švenčionėlių ir kt. repatriaciniuose rajonuose.

Iš kilnojamojo turto brangiausiai buvo įvertinti muzikos instrumentai: fortepijonai įkainoti 2000 rub., pianinai – 1850 rub. Brangiai buvo įkainoti ažuoliniai meninės vertės antikvariniai baldai: ažuolinė knygų spinta – 588 rub., minkšta kanapa – 543 rub. Įkainojant baldus, buvo nurodoma jų būklė (taikytas nusidėvėjimo procentas), medžiaga, iš kurios jie pagaminti, modelis ir kt. Buvo įvertinami visi paliekami daiktai: virtuvės įrankiai – puodai, šaukštai, šakutės ir kt., net patalynė, langų stiklai, tušti buteliai ir pan.

Remiantis valstybinio draudimo išduotais liudijimais apie turto draudimą, pirmaisiais mėnesiais sudaryti ir išduoti turto aprašymai nebuvo tikslūs. Netrukus pareikalauta specialių pažymų iš LSSR valstybinio draudimo valdybos apie nekilnojamojo turto įvertinimą. Toks reikalavimas atsirado po LKP(b) CK 1945 m. kovo 6 d. nutarimo, kuriame LSSR vyriausiajam atstovui repatriacijai ir valstybinio draudimo valdybos viršininkui buvo pažerta kritikos dėl pervertinto turto, kad nebuvo reikalaujama dokumentais įrodyti nuosavybės teisės į paliekamą nekilnojamąjį turtą ir kt.⁴⁰ LSSR vyriausiajam atstovui repatriacijai buvo nurodyta surašant nekilnojamąjį turtą vadovautis draudimo valdybos išduotomis pažymomis ir jose nurodyta turto verte. Šis nurodymas buvo įvykdytas.

Per visą nagrinėjamą laikotarpį buvo sudaryta daug vienpusių turto aprašymų, t. y. pasirašytų tik Lenkijos vyriausiojo įgaliotinio įstaigos darbuotojų. Iš dalies tokią situaciją lėmė didelis paliekamo turto kiekis, kurio surašantys tarnautojai fiziškai ar dėl kvalifikacijos stokos nepajėgė įvertinti. Kadangi lenkų įgaliotinio aparate dirbo dvigubai daugiau žmonių, jie įkainojimo ir turto aprašymo darbus vykdė greičiau. Kita vertus, nemažai vienpusių turto įvertinimo aktų buvo sudaryta todėl, kad Lenkijos vyriausiojo įgaliotinio darbuotojai nereikalavo dokumentais įrodyti nuosavybės teisių į paliekamą nekilnojamąjį turtą, o juo labiau nurodyti tautybės ir pilietybės. Be tokių duomenų LSSR atstovai neišduodavo turto aprašymų ir nepasirašydavo Lenkijos vyriausiojo įgaliotinio žmonių sudarytų aktų. Tokius aktus Lenkijos pusės atstovai sudarydavo neišlikusiam (pvz., sudegusiam) ar 1940–1941 m. nacionalizuotam turtui. Be to, kai kuriuose rajonuose įvertinimo darbus atlikę lenkų pusės darbuotojai laikėsi nuostatos, kad norintis gauti paliekamo turto aktą asmuo galėjo pasirinkti tik Lenkijos pusės darbuotojų pasirašytą ar su LSSR atstovo žmonėmis suderintą

³⁷ Repatrijuojančių į Lenkiją piliečių palikto turto kainininkas, NAA, f. Lenkijos vyriausybės vyriausiojo įgaliotinio repatriacijai iš LSSR, b. 108, l. 2–3.

³⁸ *Ibid.*, l. 3–4.

³⁹ Naujosios Vilnios repatriacinio rajono atstovo 1945 06 04 raštas LSSR vyriausybės vyriausiajam atstovui LSSR teritorijoje, LCVA, f. R-841, ap. 10, b. 26, l. 165; Lenkijos vyriausiojo įgaliotinio įstaigos inspektoriaus Zygmunto Mirowskio 1946 01 09 raportas apie Šumsko rajono patikrinimą, NAA, f. Lenkijos vyriausybės vyriausiojo įgaliotinio repatriacijai iš LSSR, b. 10, l. 28.

⁴⁰ LKP(b) CK biuro posėdžio, įvykusio 1945 04 06, protokolas Nr. 37, LYA, f. 1771, ap. 8, b. 56, l. 4.

turto aprašymą. Kadangi vienpusį „lenkišką“ aktą sudaryti buvo lengviau, žmonės rinkosi pastarąjį. Daugiausia jų buvo sudaryta Vilniaus ir Riešės rajonuose (pirmajame – 1874, antrajame – 1027)⁴¹. Jų virsmas „dvišaliais“ vyko iš lėto: iš vienpusių turto įvertinimo aktų „dvišaliais“ buvo paversti tie, kuriuos patikrinus vietoje įsitikinta, kad buvęs jo savininkas išvyko legaliai (t. y. turėjo tam teisę), ir tik gavus visus dokumentus, kad paliktas turtas priklausė išvykusiajam⁴². Tokių suderintų aktų buvo apie 1100.

Pažymėtina, kad ekonominiai-materialiniai veiksniai turėjo nemažą įtaką žmonėms apsispręsti: išvykti ar pasilikti. Ne visi ryžosi palikti dalį ar visą turtą ir išvykti „nežinomybėn“ į Lenkiją. Juo labiau kad Lietuvos gyventojų materialinė padėtis buvo geresnė lyginant su Vakarų Ukrainos lenkų padėtimi, kurie savo turto neteko dėl toje teritorijoje vykusių intensyvių karo veiksmų ir griežtesnės Vokietijos okupacinės politikos. Tik 39 proc. iš ten išvykusių lenkų šeimų paliko turtą⁴³. Nors iš Lietuvos išvyko mažiausiai žmonių, lyginant su Baltarusija ir Ukraina (iš Lietuvos oficialiai persikėlė per 171 tūkst., iš Baltarusijos – per 240 tūkst., iš Ukrainos – per 810 tūkst.), tačiau jie paliko turto, įvertinto 92,7 mln. rublių (Baltarusijoje – 106,6 mln., Ukrainoje – 267,5 mln.). Brangiausiai nekilnojamasis turtas buvo įvertintas Vilniuje: kai kurių asmenų turto aprašymuose jis įkainotas 80–100 ar dar daugiau tūkst. rublių⁴⁴. Tiesa, buvo žmonių, kurie paliko tik kelių šimtų rublių vertės turtą (daugiausia baldus). Tokia situacija susiklostė todėl, kad vykstant repatriacijai į Lenkiją, Lietuvoje dar beveik nebuvo nacionalizacijos ir ypač kolektyvizacijos. Tačiau reikia pažymėti, kad repatriacija palengvino Rytų ir Pietryčių Lietuvos sovietizavimą ir kolektyvizavimą, nes radikali reformos žemės ūkyje pagreitino priešiška sovietinio režimo atžvilgiu nusiteikusių lenkų išvykimą į Lenkiją. Juos pakeitė lojalūs atvykėliai iš kitų SSSR respublikų.

1 lentelė. LSSR ir Lenkijos atstovų patvirtintuose aktuose įvertinto turto pasiskirstymas pagal repatriacijos rajonus (pagal LCVA, f. R-841, ap. 4, b. 116, l. 1)

Rajonas	Sudaryta turto aprašymų	Palikto turto vertė (tūkst. rublių)
Druskininkų	154	1344500
Dūkšto	495	1684400
Ignalinos	116	1126500
Jašiūnų	493	3249300
Kėdainių	6	82100
Kauno	101	1311900
Lentvario	864	7020300
Naujosios Vilnios	970	7316200
Nemenčinės	753	4383300
Pabradės	980	4683600
Panevėžio	86	1249200
Riešės	1303	6542100
Rūdiškių	851	4979100
Šumsko	595	2288200

⁴¹ Lenkijos vyriausiojo įgaliotinio įstaigos Statistikos, įkainojimų ir atsiskaitymų skyriaus viršininko A. Bojko ataskaita apie skyriaus darbą 1946 m. birželio mėnesį, NAA, f. Lenkijos vyriausybės vyriausiojo įgaliotinio repatriacijai iš LSSR, b. 111, l. 96.

⁴² Ibid., l. 5, 18.

⁴³ SSSR ir LLR delegacijų posėdžio, įvykusio 1951 08 09, protokololas, LCVA, R-1019, ap. 3, b. 54, l. 116.

⁴⁴ Vilniaus repatriaciniame rajone palikto turto registracijos žurnalas, ibid., f. R-841, ap. 4, b. 24, l. 22–24, 26–27.

Švenčionėlių	230	1763600
Švenčionių	502	2617100
Trakų	858	7401300
Ukmergės	19	75800
Valkininkų	34	93100
Varėnos	154	1508400
Vilniaus	2564*	31779900
Iš viso	11928**	92499900

* Vilniui priskirti 7 aktai, sudaryti centro įstaigoje asmenims, kurie išvyko transportais Nr. 126 ir 127.

** Vėliau lietuvių pusei buvo įteiktas 181 aktas, kurio ji neturėjo.

Iš 1 lentelės duomenų matyti, kad daugiausia materialinių vertybių buvo palikta Vilniaus repatriacijos rajone (apie 40 proc. viso Lietuvoje likusio dvipusiųose aktuose aprašyto turto). Iš paliktų materialinių vertybių daugiausia buvo nekilnojamojo turto, kurį sudarė įvairios paskirties pastatai. Antrojoje lentelėje atsispindi jų pasiskirstymas pagal vietas.

2 lentelė. Miesto ir kaimo vietovėse paliktas nekilnojamas turtas pagal repatriacijos rajonus (pagal LCVA, f. R-841, ap. 10, b. 27, l. 337)

Rajonas	Palikta gyvenamųjų namų	Palikta ūkinių pastatų
Druskininkų	134	220
Dūkšto	444	764
Ignalinos	99	240
Jašiūnų	472	1162
Kėdainių	4	12
Kauno	90,5	191,5
Lentvario	705	1064
Naujosios Vilnios	923	1606
Nemenčinės	639	1782
Pabradės	653	1506
Panevėžio	76	239
Riešės	1108	2472
Rūdiškių	767	2303
Šumsko	560	1732
Švenčionėlių	199	482
Švenčionių	365	1020
Trakų	775	2190
Ukmergės	14	51
Valkininkų	34	92
Varėnos	151	334
Vilniaus	2048	4320
Iš viso	10 260,5*	23 782,5**

* Kitais duomenimis, buvo palikta 10349 gyvenamųjų namų. Priedas prie LSSR užsienio reikalų ministro I. Gaškos ataskaitinio raštelio apie lenkų palikto turto Lietuvoje patikrinimo rezultatus (LCVA, f. R-1019, ap. 4, b. 47, l. 52).

** Palikta 24440 ūkinių pastatų. Priedas prie LSSR užsienio reikalų ministro I. Gaškos ataskaitinio raštelio apie lenkų palikto turto Lietuvoje patikrinimo rezultatus (LCVA, f. R-1019, ap. 4, b. 47, l. 52).

Daugiausia pastatų liko Vilniaus ir Riešės rajonuose (pirmajame – apie 19 proc., antrajame – 15 proc. visų Lietuvoje paliktų pastatų).

Iš archyvinių šaltinių matyti, kad palikto turto aktų derinimas tarp abiejų pusių repatriacijos komisijų buvo sudėtingas. Lenkijos vyriausybės vyriausiojo įgaliotinio darbuotojai siekė, kad būtų derinami visi turimi aktai, LSSR pusė – kad pirmiausia būtų derinami abiejų šalių atstovų pasirašyti aktai ir tik po to būtų peržiūrėti vienpusiai aktai. Palikto turto aktų derinimas prasidėjo 1946 m. rugpjūtį ir tęsėsi iki 1947 m. balandžio pabaigos. Sėkmingiausiai aktus pavyko suderinti Druskininkų, Nemenčinės, Panevėžio, Ukmergės rajonuose, nes palikto turto kiekis buvo nedidelis⁴⁵. Daugiausia nesuderintų turto aprašų buvo Jašiūnų (301), Trakų (293), Pabradės (281), Rūdiškių (251) ir Lentvario (202) rajonuose⁴⁶. Tik Lenkijos vyriausybės vyriausiojo įgaliotinio darbuotojų patvirtinti aktai iš esmės nebuvo derinami.

Negaliojančiais buvo paskelbti visi aktai, kurių savininkai neišvyko į Lenkiją ar kurių turtas 1940–1941 m. buvo nacionalizuotas⁴⁷. Lenkijos vyriausiasis įgaliotinis pasiliko teisę iškelti vienašališkai įvertinto turto, kurio neperėmė vietos vykdomieji komitetai ir kuris neturėjo nuosavybės teisę įrodančių dokumentų, klausimą per būsimas derybas.

Repatriantai Lietuvoje paliko 10248 ūkius, iš kurių miestuose – 3714, kaimuose – 6534. Vidutinė vieno ūkio kaina buvo apie 8,8 tūkst. rublių⁴⁸. Daugiausia ūkių liko Rytų ir Pietryčių Lietuvoje: Vilniaus, Trakų ir Švenčionių apskrityse repatriantai paliko 9204 ūkius, iš jų per 70 proc. liko Vilniaus apskrityje (daugiausia Naujosios Vilnios, Paberžės, Rudaminos, Riešės valsčiuose)⁴⁹. Dalį jų perėmė atvykėliai iš Baltarusijos bei Rusijos.

TARPVALSTYBINIAI FINANSINIAI ATSISKAITYMAI TARP LIETUVOS SSR IR LENKIJOS LR UŽ REPATRIANTŲ PALIKTĄ TURTĄ

SSSR užsienio reikalų ministerija 1951 m. balandį nurodė LSSR užsienio reikalų ministrui Ignui Gaškai skubiai parengti projektą apie gyventojų repatriacijos pabaigą ir dėl atsiskaitymo su Lenkijos LR už repatriantų paliktą turtą⁵⁰. Tokio galutinio akto su Lenkijos LR nebuvo pasirašiusi tik LSSR, nes Baltarusijos, Ukrainos ir Lenkijos atstovai juos sudarė 1946–1947 metais. Reikia pažymėti, kad tokį aktą LSSR vyriausiasis atstovas repatriacijai A. Knyva Lenkijos atstovui siūlė pasirašyti 1947 metais⁵¹.

Be minėtų nurodymų, LSSR URM taip pat įpareigota patikrinti, kurių metų kainomis buvo įkainotas paliktas turtas, apskaičiuotas paliktų gyvenamųjų namų ir ūkinių pastatų bendras tūris, nustatyta vidutinė 1 m³ kaina, taip pat nustatyti atvejus, kai paliktas turtas

⁴⁵ 1947 04 02 Druskininkų, 1947 04 14 Nemenčinės, 1947 03 29 Panevėžio, 1947 04 02 Ukmergės rajonų dvišalių aktų derinimo rezultatai, NAA, f. Lenkijos vyriausybės vyriausiojo įgaliotinio repatriacijai iš LSSR, b. 113, l. 1, 18, 32, 52.

⁴⁶ Dvišalių įkainojimo aktų suderinimo rezultatai, LCVA, f. R-841, ap. 4, b. 116, l. 19, 21, 23, 33, 39.

⁴⁷ Lenkijos vyriausybės vyriausiojo įgaliotinio repatriacijai iš LSSR ir LSSR vyriausybės vyriausiojo atstovo repatriacijai LSSR teritorijoje įstaigų turimų turto 1946 11 27 įkainojimo aktų derinimo pagrindai, NAA, f. Lenkijos vyriausybės vyriausiojo įgaliotinio repatriacijai iš LSSR, b. 33, l. 8.

⁴⁸ Priedas prie LSSR užsienio reikalų ministro I. Gaškos ataskaitinio raštelio apie lenkų palikto turto Lietuvoje patikrinimo rezultatus, LCVA, f. R-1019, ap. 4, b. 47, l. 52, be datos (turėtų būti 1951 m. antrasis pusmetis – V. S.).

⁴⁹ V. Stravinskienė, Rytų ir Pietryčių Lietuvos apgyvendinimo planai ir jų realizavimas: 1944 m. antrasis pusmetis–1946 metai, *Lituanistica*, 2007, Nr. 2, p. 25–26.

⁵⁰ LSSR užsienio reikalų ministro I. Gaškos 1951 04 26 raštas LSSR ministrų tarybos pirmininkui M. Gedvilui, LCVA, f. R-1019, ap. 4, b. 46, l. 30.

⁵¹ Lenkijos vyriausybės vyriausiojo įgaliotinio repatriacijai iš LSSR J. Szkopo 1946 11 12 raportas, NAA, f. Lenkijos vyriausybės generalinio įgaliotinio repatriacijai Varšuvoje, b. 19, l. 10.

buvo įkainotas aukštesne kaina negu reali vertė ir kt.⁵² Panašūs nurodymai buvo duoti ir Baltarusijos SSR atstovams. Iš LSSR URM ataskaitų Maskvai matyti, kad tokia informacija buvo surinkta. Savo ruožtu LSSR užsienio reikalų ministras I. Gaška nerekomendavo sutikti su vienpusių turto aktų patikrinimu, nes gali būti, kad dalį jų tektų pripažinti pagrįstais⁵³.

SSSR derybose su Lenkija dėl tarpvalstybinio atsiskaitymo už gyventojų repatriaciją iš Rusijos, Ukrainos, Baltarusijos, Lietuvos ir Lenkijos, taip pat dėl SSSR ir LLR sienos nustatymo dalyvavo trijų sovietinių respublikų atstovai: Ukrainai atstovavo G. Oničenko, Baltarusijai – K. Kiseliovas, Lietuvai – I. Gaška. Pastarojo patarėjai – LSSR švietimo ministras, buvęs LSSR vyriausybės vyriausiasis atstovas repatriacijai A. Knyva ir valstybinio plano komiteto pirmininko padėjėjas J. Silickas, ekspertu paskirtas LSSR URM protokolinio-konsulinio skyriaus vedėjas R. Višinskas⁵⁴.

Derybos dėl finansinio atsiskaitymo už repatriantų paliktą turtą prasidėjo 1951 m. liepos 28 dieną. Iš viso įvyko 19 bendrų SSSR ir Lenkijos atstovų, 8 abiejų pusių ekspertų ir 16 tik SSSR delegacijos narių ir ekspertų posėdžių⁵⁵. Susipažinus su dalimi derybų posėdžių medžiagos matyti, kad daugiausia dėmesio buvo skirta Ukrainos ir Lietuvos SSR atsiskaitymų su Lenkija klausimams. Baltarusijos SSR Lenkijos atstovai pretenzijų neturėjo. Lenkijos delegacija siekė peržiūrėti ukrainiečių palikto turto Lenkijoje vertę, nes, jos tvirtinimu, jis buvo pervertintas. Iš LSSR buvo siekiama kompensacijos už visas turto aprašymuose užfiksuotas materialines vertybes, nepaisant to, kad nemažai jų buvo aprašyta tik Lenkijos atstovų patvirtintuose aprašuose. Lenkijos ekspertų skaičiavimais, iš Lietuvos išvykę asmenys paliko kilnojamojo ir nekilnojamojo turto už 128,4 mln. rublių⁵⁶. Vėliau Lenkijos atstovai šią sumą sumažino iki 102,7 mln. rublių, o galutiniame repatriacijos užbaigimo akte užfiksuota, kad išvykę asmenys Lietuvoje paliko turto už 92, 7 mln. rublių. Lenkijos bendros pretenzijos Lietuvos SSR siekė daugiau kaip 58 mln. rublių, iš kurių 22,6 mln. rublių buvo reikalaujama už dvišaliuose aktuose aprašytą turtą. Reikia pasakyti, kad LSSR atstovai neturėjo vieningo požiūrio dėl šios turto dalies. LSSR ministrų tarybos pirmininkas Mečislovas Gedvilas palaikė LSSR finansų ministro Aleksandro Drobnio poziciją, kad šios sumos į tarpvalstybinį atsiskaitymą įtraukti nereikėtų, nes trūko dokumentų apie nuosavybės teises į šį turtą, taip pat nebuvo patvirtinimų, kad jį perėmė vietos vykdomieji komitetai ir kt. LSSR užsienio reikalų ministras I. Gaška laikėsi kitos nuomonės ir siūlė jį įtraukti į tarpvalstybinį atsiskaitymą. Jo pasiūlymas priimtas ir pastaroji suma buvo pripažinta Lenkijos naudai. Tačiau vėlesnės Lenkijos pretenzijos dėl vienašališkai sudarytų turto aprašymo aktų (2905) nebuvo patenkintos. Matyt, tokią poziciją lėmė ta aplinkybė, kad dalis Lenkijos pretenzijų buvo nepagrįstos (tą pripažino jos atstovai, kai iš pradžių reikalavę 35 mln. rublių sumos vėliau nusileido iki 10 mln. rublių). Kita vertus, įtakos turėjo ir tai, kad SSSR atsiskakė pretenzijų dėl dvipusių Lenkijos ir Ukrainos turto aprašymo aktų, kurie laiku nebuvo pateikti Lenkijos atstovams. Tokių aktų buvo 2665⁵⁷. Tačiau pažymėtina, kad Lenkijos delegacija, kuriai vadovavo Janas

⁵² Planas parengiant medžiagą ir duomenis SSSR-LLR deryboms apie tarpusavio atsiskaitymus dėl gyventojų repatriacijos ir sienos demarkacijos, LCVA, f. R-1019, ap. 4, b. 47, l. 47.

⁵³ LSSR užsienio reikalų ministro I. Gaškos ataskaitinis raštelis apie lenkų palikto turto Lietuvoje patikrinimo rezultatus, *ibid.*, l. 50, be datos (turėtų būti 1951 m. antrasis pusmetis – V. S.).

⁵⁴ 1951 07 24 LSSR ministrų tarybos nutarimas Nr. 985, *ibid.*, ap. 3, b. 53, l. 2.

⁵⁵ 1952 09 LSSR užsienio reikalų ministro I. Gaškos ataskaita apie derybas tarp SSSR ir Lenkijos vyriausybių delegacijų dėl savitarpio atsiskaitymų už gyventojų repatriaciją ir SSSR-LLR sienos demarkacijos, *ibid.*, ap. 4, b. 47, l. 22.

⁵⁶ SSSR ir LLR delegacijų ekspertų posėdžio, įvykusio 1952 12 18, protokolai, *ibid.*, ap. 3, b. 54, l. 53.

⁵⁷ SSSR ir LLR delegacijų posėdžio, įvykusio 1952 01 11, protokolai, *ibid.*, b. 53, l. 19.

Gureckis, iš dalies realizavo savo tikslus: ukrainiečių palikto turto Lenkijoje vertė buvo sumažinta, už SSSR paliktus pasėlius ir žemės ūkio produktus sutarta sumokėti ne natūra, bet pinigais. Taigi Lenkija liko skolinga SSSR 76 mln. rublių⁵⁸, kuriuos turėjo sumokėti per trejus metus.

IŠVADOS

SSSR inicijuota repatriacijos sutartis tarp LSSR vyriausybės ir prosovietinio Lenkijos tautinio išsivadavimo komiteto lėmė didelio masto repatriaciją iš Lietuvos. Oficialiais duomenimis, 1944–1947 m. į Lenkiją persikėlė per 171 tūkst. žmonių, išsigabenusių ir dalį materialinių vertybių. Lenkijos vyriausybės vyriausiasis įgaliotinis repatriacijai stengėsi sudaryti kuo palankesnes sąlygas žmonėms išvykti ir išsivežti kuo daugiau turto. LSSR vyriausybės vyriausiajam atstovui buvo nurodyta pirmiausia atsižvelgti į SSSR valstybinius interesus ir griežtai laikytis sutarties dėl repatriacijos sąlygų.

Vietinė LSSR partinė administracinė vadovybė turėjo savų, su repatriacijos planais ne visada sutampančių tikslų. Kai kurių valsčių ir apskričių sovietinė partinė valdžia dėl ekonominių-socialinių veiksnių ribojo kaimo gyventojų išvykimą ir materialinių vertybių išvežimą. Tokios politikos pasekmė – daliai norėjusių išvykti asmenų sutrukdyta išvykti iš Lietuvos.

Repatriacija palengvino Rytų ir Pietryčių Lietuvos sovietizavimą ir kolektyvizavimą. Antisovietiškai nusiteikusius lenkus pakeitė lojalūs atvykėliai iš kitų SSSR respublikų.

Finansinių atsiskaitymų už repatrijavusių gyventojų turtą klausimas buvo išspręstas SSSR ir LLR derybomis. LSSR atstovas I. Gaška SSSR delegacijoje didesnės įtakos neturėjo.

1952 m. LSSR ir LLR atstovų pasirašytame gyventojų repatriacijos užbaigimo akte užfiksuota, kad išvykę į Lenkiją asmenys paliko materialinių vertybių daugiau kaip už 92 mln. rublių. Daugiausia jų liko Rytų ir Pietryčių Lietuvoje, LSSR sostinėje Vilniuje.

Gauta 2008 01 10
Parengta 2008 03 04

⁵⁸ SSSR ir LLR delegacijų posėdžio, įvykusio 1952 06 17, protokolas, *ibid.*, l. 13.

VITALIJA STRAVINSKIENĖ

Repatriation from Lithuania to Poland in 1944–1947: transportation problems of property and material values

Summary

The author analyses the transportation problems of property and material values of Polish repatriates from Lithuania to Poland in 1944–1947. The goals of the paper are as follows: 1) to point the approach of Polish and Lithuanian repatriation coordinators to the transportation of material values, 2) to discuss the statistical expression and financial value of the property left in Lithuania and transported to Poland, and 3) to explain the negotiation results on the remuneration of remainder material values.

Some disagreement between the soviet Lithuanian government and the pro-soviet Polish government occurred about the repatriation because of their different positions and aims. The Polish National Liberation Committee (later government) and its representatives in soviet Lithuania were concerned in the possibly largest number of repatriates to Poland because of the huge demographic loss after World War II. Consequently, they tried to organize the best conditions to repatriate and bring in material values.

The Soviet Lithuanian government tried to reduce the number of repatriates and tried to end this process as fast as possible. Therefore, its representatives observed the conditions of the September 22, 1944 Repatriate Treaty very precisely and required an explicit evidence that a person fulfilled the conditions of repatriation and that he was obviously the owner of material values which he wanted to leave or to take along. Some of the repatriates couldn't present the evidentiary material; as a result, they hadn't left for Poland or had to leave without evident documents about their property disposed in Lithuania.

The repatriation ending act signed between the Soviet Lithuanian government and the representatives of People's Republic of Poland in 1952 shows that from the approximate number of 380,000 people who had wanted to repatriate from Lithuania to Poland during 1944–1947, only about 171,000 repatriated, leaving material values for more than 92 million roubles. The majority of material values were left in the eastern and southeastern parts of Lithuania, mostly in Vilnius.